

پردیسان ایران، پیوند گذشته با امروز

آشنایی با فعالیتها و رویکردها

مهندس شاهین طلوع آشتیانی*

پیشگفتار

محافظت به معنی مراقبت و نگهداری از یادگاری‌های تاریخی و به عبارتی مخدوش نکردن، آسیب نزدن، ناقص نکردن، و سرانجام نابود نکردن آنهاست. در واقع، منشور و نیز (قطعه‌نامه‌ای برای محافظت و مرمت جایگاهها و بناهای تاریخی) که در سال ۱۹۶۴ در دومین کنگره بین‌المللی معماران و تکنسینهای یادمانهای تاریخی به تصویب رسید، همان سند معتبری است که از این مقوله سخن می‌گوید؛ البته این منشور از منظر امروز می‌تواند در بعضی جنبه‌ها مورد تجدید نظر قرار گیرد و تاکیده‌های بیشتری به آن افزوده شود.

مهمترین دغدغه ما محافظت از دست ساخته‌های اصیل، یادمانهای منفرد، و مناطقی است که در کنار یکدیگر مستندات تاریخی را می‌سازند. اصالت یک بنا نه فقط شامل سیمای اولیه آن می‌شود، بلکه دگرگونی‌های متاخر را در بر می‌گیرد؛ یعنی مجموعه وضعیتهای مختلف تاریخی که مانند حلقه‌های سال نمای یک درخت، همپوشانی دارند. علاوه بر این، ما باید روابط میان اجزای اثر تاریخی و اندامهای تزئینی آن را، که از زمینه خود جدایی ناپذیرند، به رسمت بشناسیم.

از دیگر شرایط لازم برای حفظ و نگهداری یادمانها، اعطای عملکرد به آنهاست؛ در این مورد ماده ۵ منشور و نیز می‌گوید: "حفظ و نگهداری یادمانها همواره از طریق اعطای عملکردی مفید برای اهداف مناسب اجتماعی تسهیل می‌شود. با وجود آن که کاربردی ساختن آثار مطلوب است، نباید جزئیات یا تزئینات آن را مخدوش کند. این دگرگونی تنها با رعایت این محدودیتها متصور و مجاز است."

ماده ۵ منشور و نیز که در بالا به آن اشاره شد، در مورد مرزهای اعطای کاربری به یادمانها بحث می‌کند، مرزهایی که باید در عصر نوین "عملکرد سالاری" بر آنها تاکید کرد.

امروزه جنبه‌های علمی حفظ و نگهداری یک واقعیت بدیهی و کاملاً پذیرفته شده است و می‌تواند از نظر تعریف‌های اقتصادی نیز کاملاً توجیه‌پذیر باشد. تحولات سالهای اخیر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و

سیاستی-معاصر ایران، لزوم تجدید نظر در سیاستها و گشایش فضای فرهنگی - تاریخی در قبال کمکه‌های خارج از دولت را آشکار کرده است. اتخاذ رویکرد احیا از یک سو، و برقراری پیوند بین آثار تاریخی و حیات مدنی از سوی دیگر، و نیز کمبود منابع مالی و فنی، لزوم پیوند بین این آثار و جریانهای اقتصادی و اجتماعی نوین را اثبات کرده و در عین حال زمینه‌ای را برای فعالیتهای بخش خصوصی در این عرصه فراهم آورده است. از سوی دیگر، جهت‌گیری‌های کلان دولت به سمت گسترش گردشگری فرهنگی و ایجاد بسترها و زیربنای مناسب در این زمینه، سازمان میراث فرهنگی را بر آن داشته تا در قالب برنامه‌های ۵ ساله توسعه، نقشی فعالتر در جهت فعالیتهای اجتماعی و فرهنگی جاری ایفا کند. این برنامه‌ها در قالب طرحی تحت عنوان پردیسان مجال بروز یافت که در حال حاضر از عمر آن قریب ۴ سال می‌گذرد.

طرح پردیسان در سال ۱۳۷۸ با تخصیص اعتبار بند ۵ تبصره ۳۶ قانون بودجه کل کشور به میراث فرهنگی آغاز شد. متن این قانون از این قرار است:

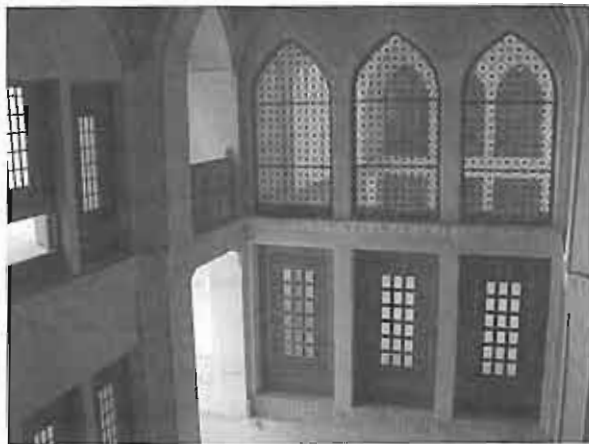
"به منظور توسعه و گسترش ایرانگردی و جهانگردی... اعتبار طرح... در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار می‌گیرد تا با همکاری سازمان ایرانگردی و جهانگردی نسبت به خرید، اجاره و یا مشارکت با افراد حقیقی و حقوقی برای مرمت کاروانسراها، خانه‌های قدیمی و سایر اماکن و تبدیل آنها به واحدهای پذیرایی اقدام نماید."

پردیس واژه‌ای فارسی و باستانی است و در طول زمان از این زبان به سایر فرهنگها راه یافته است. معنای پردیس همان بهشت است که در فرهنگ ایرانی جایگاه خاصی دارد. در سرتاسر این سرزمین همت هنرمندان و معماران در طول تاریخ معطوف به بازسازی ایده بهشت بر روی زمین بوده است. باغهای معروف ایران با چشمه‌ها، درختان میوه و بوی مستی آورگلهای بی نظیر ایرانی و نغمه پرنندگان، یکی از جلوه گاههای اندیشه پردیس در عرصه معماری ایرانی بوده‌اند. انتخاب نام پردیس برای طرح پردیسان به همین ایده تجسم بخشی بهشت بر روی زمین اشاره دارد.

عوامل متعددی در شکل‌گیری طرح پردیسان و ایجاد زمینه مناسب در جهت توفیق آن نقش داشته‌اند:

- تعداد زیادی ساختمان موجود که با صرف هزینه‌ای اندک قابل تعمیر و مرمت است و عرصه بالقوه وسیعی است (جنبه‌های اقتصادی)؛

*- کارشناس ارشد معماری و عضو هیئت علمی پژوهشکده ابنیه و بافتهای تاریخی.

فضای مجاور تالار اصلی حیاط بیرونی پردیس عامریبا - کاشان

نمای حیاط بیرونی پردیس ابراهیم خلیل خان عامری - کاشان

- کمبود منابع برای حفظ و حراست بناها و بافتهای تاریخی؛

- لزوم برقراری پیوند بین منابع فرهنگی و جریانهای اقتصادی - اجتماعی معاصر؛

- جهت‌گیری‌های کلی نظام جمهوری اسلامی به سمت گسترش گردشگری فرهنگی؛

- ایجاد تحول در ساختار و نظام حفظ و حراست از میراث فرهنگی؛

- ترویج احیا به عنوان یکی از مناسب‌ترین شیوه‌های حفظ و حراست بناهای تاریخی؛

- ایجاد انگیزه در نزد مردم برای بازدید از و آشنایی با میراث فرهنگی و تاریخ ایران زمین؛

- فراهم آوردن عرصه‌های وسیعتر به منظور کار عملی مناسب برای کارورزان، مهندسان، دانشجویان رشته‌های مختلف باستانشناسی، حفظ، احیا و مرمت آثار تاریخی.

در حال حاضر، دفتر طرح در ۳۸ پروژه به صورتهای مختلف فعال است. این بناها از نظر تنوع عملکردی شامل، ۷ حمام تاریخی، ۱۴ کاروانسرا، ۴۳ خانه تاریخی، ۳ کوشک، یک بازار، یک قلعه، یک هتل، ۲ باغ تاریخی، یک دیوانخانه، ۵ آب انبار و یک یخچال بوده است. از میان این ۳۲ پروژه، کار اجرایی در ۲۷ مکان به صورت فعال جاری و مابقی آنها در حال تملک بوده است. جمع کل عرصه بناهای تاریخی مشمول این طرح مساحتی بالغ بر ۲۸۸۳۷۰ مترمربع و زیربنایی در حدود ۵۸۲۱۰۱ مترمربع را در بر می‌گیرد.

پیش بینی می‌شود که در مجموع پروژه‌های در دست اجرای طرح پردیسان ظرفیتها و قابلیت‌های مشروح در زیر به بهره برداری برسد:

۱۳۱۹ تخت در اتاقهای خصوصی؛

۲۱۲ تخت در اتاقهای خوابگاهی؛

اردوزنی (لمپینگ) و کاروان با ظرفیت خوابگاهی ۶۶۰

تخت؛

در مجموع، بیش از ۲۰۰۰ نفر ظرفیت خوابگاهی و ۲۵۹۰ نفر ظرفیت غذاخوری با قابلیت جذب ۱۵۸۶ نفر به صورت مستقیم برای خدمات مورد نیاز در دوره بهره برداری.

ضوابط انتخاب پروژه‌ها

در جهت انتخاب صحیح پروژه‌ها و به حداقل رساندن هزینه‌های مربوط به هر کدام، و اطمینان یافتن از اقتصادی و عملی بودن پروژه‌های انتخاب شده، ضوابط مشخص و تعریف شده‌ای برای انتخاب مکانهای مناسب پیش بینی شده است.

بناهای برگزیده شده طیف وسیعی از کاربری‌های مختلف را در بر می‌گیرند، حمامها، خانه‌های مسکونی، کاروانسراها، کوشکها و باغهای تاریخی، آب انبار و یخچالها و سایر کاربریها بر حسب لزوم، از جمله این ساختمانها به شمار می‌آیند. در ارزیابی و انتخاب بناهای مناسب، علاوه بر واقع شدن بر مسیرهای اصلی پنجگانه، شرایط و ضوابط کلی و اختصاصی زیر رعایت شده است:

ضوابط کلی:

به طور کلی، تمامی بناهای تاریخی مشمول طرح، اعم از کاروانسراها، خانه‌ها، حمامها... باید واجد شرایط زیر باشند:

- برخورداری از سلامت نسبی کالبدی؛
- حتی الامکان مربوط به دوره‌های تاریخی قبل از صفویه نباشند؛
- برای تامین عملکردهای پیشنهادی و فعالیتهای جنبی و خدماتی دارای وسعت کافی باشند؛
- بر روی محورهای تعیین شده واقع یا از آن فاصله اندکی داشته باشند؛

● موقعیتشان از نظر اقتصادی توجیه‌پذیر باشد؛

● ابنیه انتخابی نباید از مبانی نظری پیچیده‌ای در اعطای عملکرد جدید برخوردار باشند؛

● هر بنای انتخابی باید نسبت به بنای قبلی و بعدی واقع بر محور فاصله‌ای مناسب داشته باشد؛

● باید از تنوع فرم و عملکرد برخوردار باشد تا پس از احیا توانهای بالقوه و بالفعل معماری ایران را بشناساند؛

● ابنیه واقع در مسیرها از فاصله معینی نسبت به جاده برخوردار باشند؛

● ابنیه واقع در شهرها ترجیحاً در محور فرهنگی - تاریخی آن شهر واقع باشند؛

● توان بالقوه و بالفعل دیداری و گردشگری در اطراف بنا وجود داشته باشد؛

● بناهای انتخاب شده ترجیحاً باید در تملک سازمان باشد. در صورت میسر نبودن این شرط به ترتیب مالکیت‌های دولتی (غیر از میراث)، وقفی، و در نهایت خصوصی در اولویت خواهند بود؛

● در صورت انتخاب بنایی با مالکیت خصوصی، باید قبلاً از امکان‌پذیر بودن تملک اطمینان لازم حاصل شده باشد.

ضوابط اختصاصی

غیر از ضوابط کلی، هر گروه از بناهای انتخابی باید دارای ویژگیهای اختصاصی به شرح زیر باشد:

الف. کاروانسراهای برون شهری

- فاصله مناسب از شهر و آبادی
- امکان بهره برداری از تاسیسات زیربنایی از قبیل آب، برق، تلفن، گاز؛
- فاصله مناسب از کاروانسراهای انتخاب شده قبلی؛
- قرارگیری در مفاصلهای ارتباطی؛
- وسعت کافی برای پذیرایی از دست کم ۳۰ نفر مسافر.

ب. کاروانسراهای درون شهری

- دسترسی مناسب از معابر شهری؛
- وجود زمینهای خالی در اطراف به منظور ایجاد فضاهای پشتیبانی و تاسیسات زیربنایی؛
- نزدیکی به مراکز و محورهای تاریخی درون شهری.

پ. خانه‌ها

- اساساً انتخاب خانه‌ها باید به صورت مجموعه‌ای باشد، یعنی امکان توسعه خانه‌های همجوار و نهایتاً ایجاد یک مجموعه بزرگ اقامتی با تمام نیازهای پذیرایی و خدماتی فراهم باشد؛
- پلان خانه‌ها باید با عملکرد آتی متناسب باشد؛
- معماری و تناسبات اتاقها باید از تنوع کافی برخوردار باشد؛
- مجموعه‌های انتخاب شده باید توان لازم برای پذیرایی از دست کم یک گروه سی نفره را داشته باشد.

ت. باغها و کوشکها

- باغها باید نمونه کامل باغسازی ایرانی باشند.

ث. خانه سیاح

- واقع بودن در مرکز استان و مرکز شهر؛
- واقع بودن در محورهای تاریخی فرهنگی.

ج. حمامها

- پلان حمامها باید کامل باشد. یعنی، شامل کلیه عناصر فضایی موجود در حمامهای بومی ایرانی، از قبیل سربینه، میاندر، گرمخانه، چالحوض و خزینه باشد؛
- حمامهای انتخاب شده ترجیحاً باید از نظر اندامهای تزئینی غنی باشند؛
- باید از نظر فضایی توان پذیرفتن کاربری انتخاب شده را داشته باشند؛

مسیرهای پنجگانه

به منظور بسازماندهی مناسبتر خدمات و امکان برنامه ریزی دقیقتر طرح پردیسان و نیز اجتناب از پراکندگی فعالیتها و جمعبندی طرح در قالب یک برنامه جامع، کلیه ۳۸ بنای انتخابی در قالب ۵ مسیر یا محور عمده انتخاب و مرمت می‌شوند. مسیرهای انتخاب شده از این قرارند:

۱. مسیر شمالی - جنوبی که تقریباً بر مسیر باستانی ادویه منطبق می‌شود؛
۲. مسیر شرقی - غربی که تقریباً بر مسیر باستانی ابریشم منطبق می‌شود؛
۳. مسیر خلیج فارس؛
۴. مسیر کرانه خزر؛
۵. مسیر کویر و راهین (مسیر عباسی)؛

عوامل متعددی در انتخاب مسیرهای انتخاب شده دخالت دارند. تجمع مراکز زیستی در ایران حول کوهپایه‌های البرز و زاگرس، انطباق با مسیرهای باستانی ادویه و ابریشم، ویژگیها و گوناگونی اقوام، خرده فرهنگها و اقلیم در هر مسیر، و سرانجام وجود امکانات بالقوه کافی از نظر بناهای تاریخی مناسب و نسبتاً سالم، از عوامل دخیل در شکل‌گیری مسیرهای یاد شده بوده است.

از سوی دیگر، انتخاب بناهای مشمول طرح تابع دو عامل مهم دیگر است:

- الف. فاصله مناسب از محورهای تعریف شده؛
 - ب. فاصله مناسب از بناهای قبلی و بعدی انتخاب شده.
- تعریف فاصله مناسب بر مبنای مسافتی صورت می‌گیرد که یک گردشگر در مدت ۳ ساعت رانندگی می‌تواند آن را طی کند (حدود ۲۵۰ تا ۳۰۰ کیلومتر).

به این ترتیب، طرح پردیسان در فواصل ۳۰۰ کیلومتری، ایستگاههایی را به منظور خدمات رسانی به گردشگران برپا خواهد کرد که در ۵ مسیر عمده متمرکز می‌شوند و در قالب مجتمع‌های میان راهی یا داخل شهری به خدمات رسانی مشغول اند. انتخاب مسیرهای شرقی - غربی و شمالی - جنوبی را از منظر دیگری نیز می‌توان بررسی کرد. در ابتدا و انتهای این دو مسیر، دو مرز بین‌المللی بسیار مهم قرار دارد که در واقع می‌تواند پس از فعال شدن دروازه‌های ورود و خروج از ایران به شمار آید. با وجود آن که در حال حاضر مسافرت زمینی با اتومبیل و قطار در ایران، به ویژه از سوی گردشگران خارجی به سبب ضعف‌های زیربنایی و کمبود خدمات چندان استقبال نمی‌شود، پیش بینی می‌شود که با فعالیتهای انجام گرفته از سوی بخشهای مختلف، این وضعیت در میان مدت تغییر کند.

سردر ورودی پردیس ملک - امین آباد اصفهان

نمایی از پردیس ملک - امین آباد اصفهان

نمایی از مقبره چلبی اوغلو از داخل خانقاه - سلطانیه

به گفته ویتروویس: "نظریه و عمل پدر و مادرمعماری‌اند. منظور از عمل، ژرف اندیشی مداوم و مکرر در اجرای هر اثر مفروض و یا هر فعالیت ساده دستی، در جهت دگرگونی مواد و مصالح به بهترین و سریع‌ترین شیوه است. نظریه از فرآیندی استدلالی برمی‌آید که نحوه کاربرد مصالح، مواد و شیوه دگرگونی آنها را در جهت پاسخگویی کامل به هدف مفروض نهایی، شرح داده و آشکار می‌کند." بنابراین، نمی‌توان از جنبه‌های نظری فعالیتی با این وسعت و اهمیت غافل بود. از آنجا که بیان کلیه مبانی، تصورات طراحی و بحث‌های نظری مرتبط با طرح پردیسان در محدوده مقاله حاضر نمی‌گنجد، به اجمال به بیان مواردی از مهمترین جنبه‌های آن می‌پردازیم.

جنبه‌های اقتصادی

در طول تاریخ، همواره دستمزد بالای نیروی کار و بهای گران مصالح، ساخت یک اثر را پرهزینه کرده است، به همین دلیل، از هر محصول هنری چندان استفاده می‌شد تا تخریب یا تکه تکه شود. تخریب نهایی هر اثر را با وصله زدن، تعمیر و بازآرایی به تاخیر می‌انداختند. حتی فروپاشی نهایی اثر مطلق نبود، زیرا در نهایت تمام اجزا و تکه‌های قابل استفاده آن را جدا می‌کردند و در آثار جدید به کار می‌بردند. در تمام جوامع ماقبل صنعتی، این هنجار امری شناخته شده و رایج بود. به همین ترتیب، در امر ساخت و ساز، برخی مصالح چندان ارزشمند بودند که انرژی زیادی صرف بازیافت آنها از خرابه‌های قدیمی می‌شد. بناهایی نیز که به حال خود رها نمی‌شد، دستخوش فرآیند بی پایان الحاقات و دخل و تصرف‌های جدی بود که در جهت رفع نیازهای روزمره به کار می‌رفت.

در مقابل، در دنیای اسراف کار مدرن، توانایی ترمیم مواد و استفاده صرفه جویانه از آنها (که در قرون گذشته به دلایل اقتصادی توجیه پذیر بود) یا منسوخ شده و یا رو به نابودی است.

مانه تنها اجناس مصرفی، بلکه تا حدی ساختمانهای یک بار مصرف را تولید می‌کنیم، که پس از مستهلک شدن، بناهایی فرسوده و از رده خارج به شمار می‌آیند. هر کسی می‌داند که یک قفسه چوبی روستایی، بعد از تعمیر نه تنها مقاصد کاربردی یک قفسه را برآورده می‌کند، همزمان شاهدهی برای یک اثر اصیل است و در بازار اشیای هنری ارزش زیادی دارد. درحالی که قفسه‌های جدیدی که از روی نمونه‌های قدیمی شبیه سازی می‌شوند، در مقایسه ارزش پایینی دارند. جز تفاوت بهای مصالح به کار رفته، ارزش مادی یک کار اصیل به

عنوان سنتی تاریخی متاسفانه غیرقابل ارزشگذاری است. با توجه به این که بناهای احیا شده در طرح پردیسان در نهایت به منظور بهره برداری به بخش خصوصی واگذار خواهند شد، وجود توجیه اقتصادی یکی از شرایط جدایی ناپذیر و اساسی در انتخاب آنها به شمار می‌آید. از همین رو، پیش از آغاز هر پروژه و تهیه طرح‌های لازم، طی چندین مرحله مطالعات فنی و اقتصادی جامعی در مورد هر پروژه انجام می‌شود و کارشناسان هزینه‌ها و سود و زیان آتی آن را برآورد می‌کنند.

توانبخشی، مراقبت و تعمیر

در حالی که مراقبت عموماً به معنی حفظ و نگهداری محدود بناها، و توانبخشی غالباً به معنی نوسازی (مدرنیزاسیون) همه جانبه آن تعریف می‌شود، از نظر ما تعمیر یادمانها به عنوان مفهومی کلی، شامل معیارهای حفظ و نگهداری، تثبیت، مرمت و نوسازی، و در نهایت جایگزینی عناصر از دست رفته تلقی می‌شود. درست برعکس مراقبت از بناهای عادی، فعالیت‌های مراقبتی در بناهای تاریخی باید ارزشهای قابل حفاظت و نیز ویژگیهای سازدای آن را تحت پوشش قرار دهد. تحت این شرایط، امر مراقبت کامل ساده‌ترین و لطیف‌ترین شیوه حفظ و نگهداری بناها است، زیرا این روش یادمانها را در مقابل آسیب‌های بالقوه، به ویژه آسیب‌های ناشی از شرایط اقلیمی، حفظ می‌کند و آنها را در طول قرن‌ها دست نخورده باقی می‌گذارد. ماده ۴ قطعنامه و نیز در این مورد می‌گوید: "برای حفاظت از یادمانها، ضروری است تا براساس بنیانهایی دائمی از آنها مراقبت شود".

اندامهای تزئینی بناهای تاریخی مسائل مراقبتی ویژه‌ای را پیش می‌آورند. غفلت کردن از این امر، مانند انبار کردن اشیای با ارزش در فضای زیرزمین، کنترل ناکافی شرایط جوی در فضاهای داخلی، مراقبت ناکافی از گیاهان و یا حتی گردگیری و پاکسازی غلط فضاها، می‌تواند طیف وسیعی از آسیب‌های بالقوه را به بنا وارد آورد. حتی، در مورد شاهکارهای حساس هنری پاکسازی‌های به ظاهر بی خطر می‌تواند آسیب‌زا باشد؛ در این موارد، انجام مراقبت تنها از سوی متخصصان مجاز خواهد بود.

آسیب‌های جزئی و مقدماتی می‌توانند سال به سال، و با کمترین هزینه برطرف شوند. در طی یک مدت طولانی، این فعالیت‌های جزئی حفاظتی، کارهای عمده مرمت را غیرضروری می‌کنند. عقد قراردادهای تعمیر و نگهداری، به عنوان آرمانی‌ترین روش مراقبت، همان کاری است که هر مالکی نسبت به خودرو شخصی، دستگاه گرمایشی یا ماشین

نمای پنج دری حیاط خانه ملک‌زاده از مجموعه پردیس فهادان - یزد

نمای حیاط بیرونی خانه عرب تقوی از مجموعه پردیس فهادان - یزد

نمایی از تزئینات سرپینه حمام کردشت قبل از مرمت - حاشیه ارس

لباسشویی، به منظور پرهیز از هزینه‌های اضافی انجام می‌دهد. در حالی که خودرو و ماشین لباسشویی در معرض استفاده روزمره و در هر زمانی قابل جایگزینی و تعویض اند، مبلمان و اثاثیه بی نظیر یادمانهای تاریخی غیر قابل جایگزینی‌اند. در عین حال، انتظار برای تبدیل تعمیرات جزئی به مرمت‌های کلی، غالباً صدمات جبران ناپذیری به بنا وارد می‌آورد.

برای نیل به این مقصود در طرح پردیسان، در نظر است که علاوه بر اعمال کنترل‌های اتفاقی از طریق بازرسان که به صورت مهمان به این قبیل اماکن رفت و آمد خواهند کرد، گروه‌های سیار نظارتی مرکب از چندین کارشناس در زمینه‌های مختلف محافظتی و سیاحتی تشکیل شوند و به صورت مستمر به این اماکن مراجعه کنند. در طی این بازرسی‌ها، ضمن بررسی نحوه بهره برداری مناسب از این آثار تاریخی و نحوه حفظ و نگهداری از ارزشهای هر بنا، خدماتی به مهمانان را در بخش خدمات پذیرایی و اقامتی و ارسی می‌کنند و توصیه‌های لازم را به اداره کنندگان مجموعه‌ها ارائه می‌دهند. در این زمینه، فهرستهای بازبینی و فرمهایی به منظور کنترل موارد خدماتی و فنی تهیه شده که از سوی بهره برداران و بازرسان به صورت مستمر تکمیل و به بخش مدیریت بهره برداری ارسال خواهد شد.

نظارت فنی در زمینه‌های زیر انجام خواهد شد:

- نحوه مراقبت، تعمیر و نگهداری از کالبد بناهای تاریخی؛
- نحوه حفظ و نگهداری اندامهای تزئینی شامل نقاشی، گچ بری، آئینه کاری و...؛
- نظارت و هدایت نحوه تشخیص و اجرای تعمیرات کلی و جزئی؛

● نظارت مستمر در جهت اجرای درست برنامه‌های بهره برداری که به قرارداد بهره برداری پیوست شده است.

در نهایت، تمهیدات پیشگیری از حوادث و فاجعه‌ها (مانند سیستم‌های اعلام و اطفای حریق و دزدگیر) در بناهای تاریخی، می‌تواند به عنوان جزئی از روند مراقبت و نگهداری مداوم از ساختمانها، و به عنوان تضمین کننده بقای آنها در نظر گرفته شود. فعالیتهای توانبخشی که به منظور تطبیق دادن بناها با نیازهای امروزی انجام می‌شود (مثلاً، نصب سیستمهای جدید گرمایشی یا نوسازی تجهیزات الکتریکی یک بنا)، معمولاً چندان درگیر معیارهای نوسازی می‌شوند که از مرزهای تعمیرات حفاظتی صرف فراتر می‌روند. اما بنیادی‌ترین اصل حفظ و نگهداری در این مورد، کماکان صادق است: مداخله‌های انجام شده در یک اثر تاریخی برای نوسازی و تجهیز آن در جهت نیازهای جدید، باید در کمتری

حد ممکن صورت پذیرد؛ به نحوی که اثر بتواند کاربری‌های معقول جدید را پذیرا باشد. هر چه به مطالعات بنیادی و اولیه مورد نیاز برای اجرای چنین طرحهایی بها داده شود، شرایط کلی حفظ و نگهداری اثر مطلوبتر خواهد بود. مثلاً، این مطالعات می‌توانند به ما نشان دهند که در کدام نقاط امکان تعبیه کانالهای تاسیساتی جدید وجود دارد، کدام دیوارها را می‌توان بدون آسیب رساندن جابجا کرد، چگونه می‌توان سیستم سازه‌ای را تصحیح کرد و مواردی از این دست...

اگر تجهیز بناها با فناوری جدید مستلزم اعمال شیوه‌های خشن باشد، و به وارد آمدن آسیبهای عمده به یادمان انجامد، ابداً اجرا شدنی نیست. در این موارد، اتخاذ راهبردهای حفاظتی نه تنها پذیرفته‌تر که اقتصادی‌تر است. البته، در این مورد اصل محدود کردن فعالیتها به امور مطلقاً ضروری، که بارها و بارها در این نوشته بر آن تاکید شده است، برای نگه داشتن بنا در وضعیتی قابل استفاده صدق می‌کند. توصیه اکید می‌شود که در تعمیرات ضروری در فرآیند توانبخشی، (مثلاً جایگزینی عناصر به شدت فرسوده یا در و پنجره‌ها و...) اصل "استفاده از فن آوری‌های سنتی" در نظر گرفته شود. البته، این امر به معنی کنار گذاشتن کلیه فن آوریهای مدرن در فرآیند حفظ و نگهداری نیست. منشور و نیز تحت عنوان اهداف در ماده ۳، به صورت خلاصه تصریح می‌کند: "تمام توجه فعالیتهای حفاظتی و مرمتی باید معطوف به مصون سازی وجه هنری و سندیت تاریخی یادمانها باشد". در ماده ۱۰ منشور و نیز به این امر توجه خاصی ابراز شده است:

"در شرایطی که کاربرد فنون سنتی ناکافی تشخیص داده شود، استحکام بخشی هر یادمان می‌تواند از طریق کاربرد هرگونه شیوه نوین حفاظتی و ساختمانی که کارآمدی آن به مدد تجربه یا بررسی‌های علمی ثابت شده، انجام پذیرد". هیچگاه نباید از شیوه‌های آزمون نشده بهره گرفت، مگر آن که هیچ راه دیگری برای نجات اثر وجود نداشته باشد. در این موارد (مثلاً اشباع یک ازاره سنگی با رزینهای آکریلیک) همواره باید اصل برگشت پذیری را در نظر داشت. تعمیراتی که از مرزهای مصون سازی فراتر می‌روند، مثلاً پر کردن درزها و شکافها، خواه در یک تابلو و خواه در باروی یک شهر، مادام که در جهت اجرای فنون حفظ و نگهداری نباشند، حفاظت نامیده نمی‌شوند. در مقابل، حذف عناصری که تمامیت یک اثر را در معرض خطر قرار می‌دهند، قطعاً جزو طبقه بندی حفاظتی در نظر گرفته می‌شوند. این امر در برخی موارد شامل دخالتهای آسیب زای جدیدی می‌شود که بنا را تا حدی با خطر مواجه می‌کنند. زدودن اندوذهای سیمانی از نما یا حذف الحاقاتی که آسیبهای سازه‌ای را تشدید می‌کنند، از

جمله این موارد است.

نکته مهم بعدی در مورد کلیه فعالیتهای حفظ و نگهداری، قاعده برگشت پذیری است. کلیه مداخله‌ها و جایگزینی‌ها باید قابل اعاده باشند. این اصل که در قطعنامه و نیز مستقیماً به آن اشاره‌ای نشده، ولی در مباحث جدید مرمت بر آن تاکید می‌شود، با اصول تعمیراتی پیش گفته رابطه تنگاتنگی دارد. از آنجا که در فرآیند حفظ و نگهداری انجام مداخله اجتناب‌ناپذیر است، و از آنجا که بازگرداندن کامل یک جزء تعمیر شده به وضع اولیه به ندرت امکان‌پذیر است، این قاعده نه به مفهوم مطلق، بلکه نسبی، ملحوظ می‌شود.

تزئین و معماری داخلی جنبه دیگر امر تجهیز بناهای تاریخی است، که از یک سو به سبب اهداف طرح لازم و اجتناب‌ناپذیر، و از سوی دیگر به علت تازگی موضوع و محدودیتهای موجود نیازمند تلاشی مضاعف است. کمبود نیروی متخصص، هزینه گزاف و فقدان تجربه کافی در این زمینه از جمله مشکلاتی به شمار می‌آید که دفتر طرح با آن مواجه است. در طراحی و ساخت عناصر ثابت و متحرک تزئین کاری (دکوراسیون) سعی می‌شود تا عناصر از نظر زمانی و مکانی با بنا هماهنگی داشته باشند. یعنی، اولاً متناسب با دوره تاریخی اثر باشند، و در ثانی حتی الامکان براساس ویژگیهای بومی هر منطقه تهیه و ساخته شوند.

مستندسازی فعالیتها

این مفهوم بدیهی و لازم برای فرایند علمی حفظ و نگهداری، یعنی مستندسازی، که غالباً در عمل از آن چشم می‌پوشند، در انتهای منشور و نیز (ماده ۱۶) به روشنی اعلام شده است: "در فعالیتهای مربوط به حفظ، نگهداری، مرمت و کاوش، باید همواره نسبت به مستندسازی دقیق فعالیتها در قالب گزارشهای تحلیلی و نقادانه، همراه با نمودارها و عکسهای مورد نیاز اقدام کرد. تمام مراحل اعم از پاکسازی، استحکام بخشی، الحاقها و مرتب سازی، و جنبه‌های تکنیکی و فرمال مشخص شده در طول کار باید ضمیمه شوند. این گزارش باید در بایگانی موسسات عمومی گذاشته شود تا در دسترس پژوهشگران قرار گیرد. توصیه می‌شود که این اسناد، سرانجام منتشر شوند".

با توجه به اهمیت مقوله مستندسازی و تاکید تمامی دست اندرکاران طرح، بر علمی بودن فعالیتها، از ابتدا با طراحی یک نظام کارآمد در جهت جمع آوری اطلاعات به دست آمده از کارگاهها اقدام شد. این مستندات که در قالب تصاویر، فیلم، کروکی و نقشه ارائه می‌شوند، برحسب مورد در دوره‌های مشخص زمانی به دفتر ارسال و بخشی از آنها در محل کارگاه

نمایی از عمارت پردیس شاپوری - شیراز

نمای اصلی عمارت دیوانخانه کریمخان زند - شیراز

بایگانی می‌شود. اطلاعات ارسالی به دفتر، پس از تحلیل و پردازش به صورت پانکهای اطلاعاتی رایانه‌ای ذخیره می‌شوند و در دسترس عمومی قرار می‌گیرند. در حال حاضر، برنامه‌هایی در دست تدوین است تا اهل فن بدون مراجعه مستقیم و از طریق اینترنت بتوانند به اطلاعات فنی مورد نیاز دسترسی یابند.

جمع‌بندی

فعالیت‌های ۴ ساله طرح پردیسان، با وجود تلاش گستردهٔ مجریان و دست‌اندرکاران، در قیاس با آمار بناهای تاریخی موجود (که از آنها حتی آمار دقیقی در دست نیست، و حدود یک میلیون واحد تخمین زده می‌شود)، بسیار ناچیز به نظر می‌آید. از سوی دیگر، بخش بزرگی از آثار باقی مانده که شامل بناهای آیینی و با قدمت پیش از صفوی می‌شوند، به دلایل متعدد از جمله ارزشهای تاریخی و تزئینی خاص، محدودیتهای فضایی و حتی حقوقی، امکان توانبخشی و اعطای هر عملکردی را نخواهند داشت. بنابراین، بسیار ساده انگارانه است که بپنداریم حتی با ۱۰۰ برابر کردن امکانات مالی و فنی طرح، بتوان حتی گوشهٔ کوچکی از این آمار عظیم آثار باارزش را تحت پوشش طرح پردیسان قرار داد. از نظر مجریان طرح پردیسان، احیای کامل ۳۸ پروژه، به بهره برداری رساندن، و در نهایت حفاظت آنها در برابر تخریب، تاثیر بسیار کمی در سرنوشت کلی بناهای تاریخی ما خواهد داشت، مگر آن که این طرح بتواند با الگوسازی در طرز تلقی و تصویر ذهنی ما از بناهای تاریخی تحول مثبتی ایجاد و دولتمردان، متخصصین و مردم عادی را نسبت به لزوم حفظ و ارزش ذاتی آثار تاریخی آگاه کند. بدیهی است که این مهم بدون تلاش جمعی کلیهٔ دست‌اندرکاران امر حفاظت و احیا، پژوهشگران، مجریان و به ویژه دانشگاهیان، در جهت نقد کارهای گذشته و تدوین مبانی نظری متناسب امکان‌پذیر نخواهد بود.

منابع

1. Fitch, James Morton, Historic Preservation, Curatorial Management of The built World, University press of Virginia, 1998.
2. Feilden, Bernard M. Conservation of Historic Buildings, butterworth Scientific, 1982.
3. De Architectura, Marcus Vitruvius Pollio.
۴. طلوع، شاهین، مطالعات توجیهی طرح پردیسان برای بانک جهانی، مهر ۱۳۸۱.
۵. مدارک مستندات و تصاویر موجود در آرشیو فنی طرح پردیسان.

خانه شهید توفیقی - قبل از مرمت ۱۳۷۷-۷۹

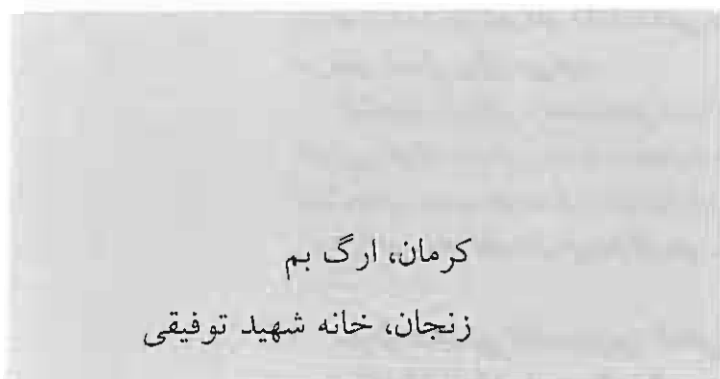
خانه شهید توفیقی - پس از مرمت - کاربری جدید، موزه شهیدا

خانه شهید توفیقی - قبل از مرمت ۱۳۷۷-۷۹

محور اصلی بازار
ارگ بم

بازار ارگ بم
پس از مرمت

